

УДК 37.091.64(075):37.026

Г. О. Васьківська,
кандидат педагогічних наук
(Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ)
vaskivska@mail.ru

МЕТАПРЕДМЕТНИЙ ПІДХІД У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗНАЬ ПРО ЛЮДИНУ В СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті розглянуто актуальність проблеми реалізації метапредметного підходу в процесі формування системи знань про людину. Досліджено потенційні можливості знань про людину для підготовки старшокласників до самостійного життя за умови реалізації метапредметного підходу в змісті освіти. Розкрито деякі дидактичні умови метапредметного підходу до формування системи знань про людину в учнів старшої школи. Наголошено, що використання метапредметного підходу в сучасному навчальному процесі дає змогу переорганізовувати навчальні курси, включаючи сучасні питання, завдання й проблеми, у тому числі значущі для молоді. Завдяки цьому учні краще розумітимуть процеси становлення наукових і практичних знань.

Постановка проблеми. Глобалізований світ детермінує процеси розвитку соціально-економічної складової буття людини. Трансформаційність охопила також наукову й освітню галузі. Наразі сучасний стан розвитку освіти України вимагає інтегрованої освіти, досконалішого ушліщення знань й диференціації навчання, органічного поєднання в змісті освіти загальноосвітньої і фахової складових відповідно до запитів і можливостей школярів. Сучасна освіта прагне набути нового сенсу, поступово стає філософією і метою сучасного освітнього простору, який, гармонізуючи поєднання людини і природи, посилюватиме і розкриватиме її творче начало в умовах культурно-цивілізаційних змін.

Новий Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, який упроваджується в частині базової загальної середньої освіти з 1 вересня 2013 року, а в частині повної загальної середньої освіти – з 1 вересня 2018 року, висуває одним із головних завдань суспільствознавчої освітньої галузі "забезпечення реалізації можливостей розвитку учня як вільної особистості, здатної за допомогою набутих ключових та галузевих компетентностей ефективно самореалізовуватися в сучасному багатоманітному глобалізованому світі та брати участь у житті демократичної, соціальної, правової держави і громадянського суспільства, вчитися протягом усього життя" [1].

Тож шкільна система освіти, об'єднуючи множину поки що слабо структурованих проблем модернізації процесу навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, не має права оминати фундаменталізації знань, яка викликається новітніми технологіями, пов'язаними з вивченням предметів загалом і побудовою підручників зокрема.

Аналіз стану освітньої галузі доводить, що традиційна загальноосвітня школа з наміром і спробою перебудови її старшої ланки щодо втілення профільного навчання недостатньо відповідає завданню сучасної організації навчання, далеко не вичерпуючи, а частіше по-справжньому не торкаючись проблеми модернізації дидактичних умов особистісно зорієнтованого навчання. Щороку більше половини випускників вищих навчальних закладів України не можуть працевлаштуватися за фахом або стають безробітними. Учні старшої школи виявляються невідповідними до свідомого вибору подальшої навчальної діяльності. Вочевидь, маємо справу з досить розбалансованим освітнім процесом, який викликає необхідність пошуку шляхів внутрішнього переструктурування навчання з огляду на самоорганізацію в умовах вибору.

Найважливіше із завдань, що стоять перед сучасною шкільною освітою, полягає у побудові освітньої моделі, орієнтованої на конструювання прогресивного майбутнього, на природо- і культуродоцільний стійкий розвиток усіх сфер людської діяльності [2: 236]. Філософською основою такої моделі освіти, на думку В. Хуторського, є ідея соціалізації людини за допомогою навчальної діяльності, що забезпечує створення нею освітніх продуктів. Вивчаючи об'єкт реального світу, учень знаходить і створює знання про нього. Тобто, відкриває ідеальні теоретичні конструкції – факти, поняття, закономірності. Усвідомлюючи створені знання й застосовуючи засвоєні способи пізнання, учень фіксує знання як особистий освітній продукт, що може бути використаний для подальшого пізнання світу [3: 244].

Метапредметний рівень навчальної діяльності визначає метапредмети (курси, теми) – освітні структури, зміст яких групується навколо системи фундаментальних освітніх об'єктів, що є ключовими у відображенні єдності світу. Це вузлові точки основних освітніх галузей, завдяки яким існує реальна галузь пізнання й конструюється ідеальна система знань про неї.

Мета статті: розкрити сутність метапредметного підходу, його роль і значення у процесі формування системи знань про людину в старшокласників, показати потенційні можливості знань про людину для підготовки старшокласників до самостійного життя за умови реалізації метапредметного підходу в змісті освіти, наголосити на необхідності "олюднення" знань для покращення ефективності навчання у старшій школі.

Аналіз останніх досліджень. З метою визначення стану дослідженості окресленої проблеми нами здійснено широкий аналіз наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних учених, який засвідчив недостатність наукових досліджень щодо метапредметного підходу при доборі змісту освіти взагалі й у аспекті формування системи знань про людину зокрема. Цьому питанню приділяли увагу переважно в контексті загально-дидактичних підходів та при висвітленні загальних теоретичних питань з педагогіки Ю. Бабанський, Б. Бім-Бад, В. Воронов, М. Данилов, Б. Єсіпов, Т. Ільїна, В. Ледньов, І. Лернер, В. Оконь, В. Онишук, П. Підкасистий, О. Савченко, М. Скаткін, В. Сластьонін, І. Харламов, Г. Щукіна та ін. Виробленню системної стратегії нашого дослідження посприяв творчий доробок В. Беспалька, В. Бондаря, Б. Гершунського, С. Гончаренка, І. Журавльова, Л. Занкова, І. Зязюна, Є. Клімова, Г. Костюка, В. Кременя, Ч. Купісевича, В. Лозової, А. Макаренка, Н. Ничкало, І. Підласого, В. Сухомлинського та ін. Вважаючи за головне завдання для країн світу розвивати "нову освіту для ХХІ століття", теоретичні засади особистісно зорієнтованого навчання в контексті метапредметної інтеграції освіти розробляли: І. Артюхова, Л. Байбородова, А. Баранніков, Л. Березовська, К. Варнавських, В. Гузєєв, А. Ісайко, Л. Кузнєцова, П. Лернер, В. Орлов та ін. У кандидатських дисертаціях (Т. Гордієнко, Л. Гриневич, Л. Макарова, М. Піщалковська, М. Шутова) розглянуто психолого-педагогічні аспекти метапредметного поля гуманітарних предметів для впровадження диференціації навчання у вітчизняній і зарубіжній практиці. Утім, проблем, що стосуються дидактичних умов формування метапредметного підходу до формування системи знань про людину, вони торкаються мало й опосередковано, досить аспектно. Аналіз можливостей обґрунтування метапредметного підходу до формування системи знань про людину в учнів старшої школи дав змогу констатувати: впровадження метапредметного підходу має спиратися на спеціальні програми розвитку освіти, однак досліджень, які визначали б перспективи розвитку системи освіти на засадах індивідуалізації, бракує; впровадження особистісно зорієнтованого навчання, що відбувається сьогодні в країні, здійснюється без належного врахування необхідності модернізації траєкторії розвитку неперервної освіти в цілісній освітній системі – чим знижується ефективність практичної спрямованості системи освіти, замість посилення її впливу на розвиток особистісно-соціальних відносин. Бракує розробок теоретичних засад розбудови метапредметних зв'язків.

Керівні документи в сфері освіти, діяльність шкіл "нового типу" (гімназії, ліцеї, коледжі, спеціалізовані школи), зарубіжний досвід виступали умовою визначення стану дослідженості окресленої проблеми та джерелом розробки метапредметного підходу до формування системи знань про людину в старшокласників.

Основна частина. Відповідно до принципу людиноцентризму в освіті саме людина є основним суб'єктом своєї освіти. Отже, сенс освіти полягає у виявленні і реалізації внутрішнього потенціалу людини щодо себе і навколишнього світу. Зв'язок внутрішнього і зовнішнього в людині забезпечується через діяльність, яка належить до вузлових основ світу й людини. У цих основах і закладено метапредметну сутність освіти.

Встановлено, що в розвинених країнах світу важлива роль відводиться проблемі метапредметної інтеграції (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) як найбільш досконалому засобу оновлення освіти на засадах взаємодії професійної і загальної освіти в практиці середньої загальноосвітньої школи з урахуванням процесу глобалізації та інтернаціоналізації освіти.

На теренах України не все так просто. Результати наших досліджень (опитано 639 учнів загальноосвітніх навчальних закладів) засвідчили, що учні старшої школи у повсякденному житті застосовують знання з таких предметів інваріантної і варіативної складових (у порядку убывання): українська мова, іноземна мова, історія України, всесвітня історія, російська мова, українська література, основи права, світова література, основи безпеки життєдіяльності, основи філософії, основи економіки, людина і світ, основи етики. Також ми з'ясували, що знання про людину вони черпають: зі ЗМІ (ТБ, радіо, преса) – 77,9 %, від батьків – 59,3 %, з Інтернету – 54,3 %, від друзів – 46,2 %, під час навчання – 40,7 %. Серед чинників, що позитивно впливають на якість засвоєння знань, опитані назвали: викладення матеріалу вчителем – 73,6 %, змістовність уроку – 26,5 %, зміст підручника – 6,7 %. Учні старшої школи відчують нестачу знань: з психології людини (74,7 %), з політичної психології (31,8 %), про народи світу (31,8 %), з релігії (15,9 %), про анатомію людини (12,3 %).

Звернімо увагу на те, що тільки 40,7 % опитаних черпають знання про людину (фундаментальні знання) під час навчання. Лише 6,7 % вважають, що зміст підручників (основні навчальні книги) впливають на якість засвоєння знань. Звісно, категоричних висновків не варто робити, проте цифри викликають неабияке занепокоєння. Саме тому ми звертаємо увагу на дидактичні умови реалізації метапредметного підходу до формування системи знань про людину в учнів старшої школи. Наразі зазначимо, що в шкільній практиці застосування міжпредметних зв'язків використовується широко, проте змістом підручників ці зв'язки підкріплюються непереконливо і фрагментарно, слабо переносяться у площину знань про людину. Учителі початкової школи активно використовують міжпредметні зв'язки у своїй практиці, наприклад, а предмет "Я і Україна" найкраще показує взаємозв'язок таких предметів, як біологія, географія, ботаніка, зоологія, фізика [4].

Необхідність вияснювати метапредметні зв'язки у процесі добору змісту освіти може виявитися ключовою у подоланні низки суперечностей: між наявним і необхідним потенціалом середньої освіти для успішної соціалізації випускника; між сучасним станом дидактичного супроводу навчання шкільних предметів та існуючим запитом на рівень наукових розробок; між зростанням вимог до якості вмотивованості допрофесійної підготовки і станом системи шкільного навчання як генеруючої ланки цілепокладання життєдіяльності; між необхідністю розбудови взаємозумовлювальних структурних метапредметних освітніх ланок і недостатнім урахуванням цієї проблеми для проектування навчально-освітньої траєкторії особистості. Тож метапредметний підхід як інноваційний у вітчизняній практиці водночас слугує інструментом фундаменталізації змісту освіти, предметної інтеграції.

Хоч проблема формування системи знань була і залишається актуальною, проте цілі й завдання школи кардинально змінюються, ми йдемо від знаннєвої парадигми до особисто орієнтованої. Саме тому, наприклад, такий предмет, як література має не лише знайомити із світовими і вітчизняними мистецькими шедеврами, а й, передусім, учити враховувати помилки і досягнення інших людей, вчити загальнолюдським цінностям. На уроках фізики, наприклад, варто не просто вчити розв'язувати задачі, а переконувати учнів у необхідності "знати на зубок" основні фізичні закони (скажімо, закони Ньютона), які є важливими у процесі життєдіяльності. Треба пояснювати, як саме може людина застосувати здобуті знання з хімії й біології. Учням необхідно усвідомлювати, що алгебра й геометрія є прикладними науками, які теж необхідні у подальшому житті. Коли знання навчальних предметів "олюднюються", набудуть необхідного сенсу, то і в учнів з'явиться бажання вчитися.

Метапредмети відмінні від предметів традиційного циклу. Основна світоглядна ідея метапредметного підходу – навчити учнів мислити. Зміст існуючих навчальних предметів унеможливорює розвиток самостійного мислення. Метапредмети поєднують ідею предметності й водночас надпредметності, ідею рефлексивності стосовно предметності. Вивчаючи традиційні предмети, учень здебільшого просто запам'ятовує найважливіші визначення понять. На заняттях з метапредметів він розмірковує, простежує походження найважливіших понять, які визначають певну предметну галузь знання. Він ніби заново відкриває ці поняття. Як результат – перед ним розкривається процес виникнення того чи іншого знання. У такий спосіб учень "перевідкриває" відкриття, уже здійснене в історії, відновлює й виділяє форму існування певного знання. Але це тільки перший рівень роботи учня. Виконавши завдання на різному навчальному матеріалі (наприклад, на матеріалі біології, літератури й хімії), він робить предметом свого усвідомленого ставлення вже не визначення поняття, але сам спосіб своєї роботи з цим поняттям на різному предметному матеріалі. Створюються умови для того, щоб учень почав рефлексувати власний процес роботи: що саме він здійснив, як він мисленнєво діяв, коли відновлював генезис того або іншого поняття (з біології чи з хімії, з історії чи з фізики). І тоді учень виявляє, що, незважаючи на різні предметні матеріали, він виокремив одні і ті самі знання. Метапредмети – це нова освітня форма, що є надбудовою традиційних навчальних предметів. Це – навчальний предмет нового типу, в основі якого лежить мислєдіяльний тип інтеграції навчального матеріалу. Пропонується мислєдіяльний тип інтегрування традиційного навчального матеріалу. Це означає, що у формі метапредмета звичайний навчальний матеріал переорганізується у систему знань. Вивчаючи метапредмет "Проблема", школярі вчать обговорювати питання, пов'язані з нерозв'язними проблемами. На метапредметі "Завдання" учні здобувають знання про різні типи завдань і способи їх розв'язання. За його вивчення у школярів формуються здібності розуміння й схематизації умов, моделювання об'єкта завдання, конструювання способів рішення, вибудовування діяльнісних процедур досягнення мети. Тип філософсько-методологічного розмірковування учнів у межах цього метапредмета пов'язаний з процесом постановки завдань, пошуком і рефлексією засобів їх розв'язання, з освоєнням техніки перекладу проблем у завданні тощо. Використання метапредметного підходу в сучасному навчальному процесі дає змогу демонструвати учням процеси становлення наукових і практичних знань, переорганізовувати навчальні курси, включаючи сучасні питання, завдання й проблеми, у тому числі значущі для молоді.

З позицій компетентнісного підходу визначення цілей предмета має передувати добору його змісту: спочатку треба з'ясувати, для чого потрібний певний навчальний предмет, а потім уже добирати зміст, освоєння якого дасть змогу одержати бажані результати. Водночас варто урахувати, що певні результати можуть бути здобуті лише за взаємодії навчального предмета з іншими складовими освітнього процесу, а якихось результатів можна досягти тільки у межах предмета і їх неможливо (або важко) здобути за рахунок вивчення інших предметів. У процесі формування системи знань про людину варто сконцентрувати увагу на включення до навчальних предметів гуманітарного і природничого циклів тих знань, які насправді матимуть особистісно- і практико-орієнтований сенс.

Перша група цілей предмета може бути схарактеризована як цілі-інтенції, інакше кажучи, як цілі, що визначають напрям руху, але не як цілі, що визначають результат, досягнення якого гарантується вивченням предмета. Це цілі формування ціннісних орієнтацій, світоглядних установок, розвитку інтересів, формування потреб і досягнення інших особистісних результатів, які залежать від безлічі різних чинників, у тому числі й "позашкільних".

Інша група цілей предмета включає такі, що описують "станцію призначення", ті результати, досягнення яких школа може гарантувати (звісно, за певної пізнавальної активності самого учня й низки інших умов). У складі цієї групи можна виокремити чотири види: цілі, що моделюють метаяпредметні результати, яких можна досягти за взаємодії низки предметів (наприклад, формування загальнонавчальних умінь і навичок, комунікативних та інших ключових навичок, деяких функціональних навичок); цілі, що визначають метаяпредметні результати, яких можна досягти у рамках предмета, але можна використовувати при вивченні інших предметів або в інших видах діяльності (наприклад, формування читача як ціль вивчення літератури); цілі, орієнтовані на засвоєння знань і вмінь, що забезпечують загальнокультурну компетентність учнів, їхня здатність розумітися на певних проблемах і пояснювати певні явища дійсності; цілі, орієнтовані на засвоєння знань і вмінь, що мають опорне значення для освіти певного профілю.

Варто зробити деякі пояснення щодо іншого виду цілей, які моделюють метаяпредметні результати, досягнення яких і стає основним змістом вивчення предмета. Під час наукового обговорення була висловлена думка про те, що змістом вивчення філософії є не знання безлічі філософських систем, а формування вміння філософувати. Звісно, що в цьому випадку під умінням розуміється не який-небудь прийом, а здатність розглядати явища з певного погляду, що спирається й на конкретні знання з історії філософії.

Метаяпредметний підхід до засвоєння знань природничих наук у контексті культури розкриває їх соціально-гуманітарний потенціал і підкреслює єдність природничо-наукового й гуманітарного знання. Виникає потреба у створенні метаяпрограм – програм спільної навчальної діяльності учнів, що реалізуються в процесі розв'язання ситуаційних завдань і спрямованих на розв'язання особистісно значущих проблем. Перевага метаяпрограм у тому, що вони сприяють подоланню фрагментарності знань учнів і орієнтовані на конкретний практичний результат – своєрідний продукт програми. Зазвичай, їх освоєння не вимагає виділення додаткового навчального часу, тому що їх зміст ніби накладається на зміст навчальних курсів. Окрім того, метаяпрограми дають змогу учителям максимально розкрити ціннісні орієнтири своєї діяльності як посередника між поколіннями, між минулим і майбутнім шляхом трансляції свого унікального індивідуального творчого ставлення до світу. Метаяпрограма дає основу для реалізації ідеї створення умов для "справжнього життя на уроці", про що говорили Ш. Амонашвілі і В. Сухомлинський, коли урок не тільки готує до життя, але й є засобом пізнання учнем найважливіших проблем свого сьогоденного життя. Метаяпрограма забезпечує змістовно-світоглядний супровід й узгодження навчальних програм за рахунок цілісного розгляду всіх напрямів, підвищення рівня освіченості школярів, розширення кола особистісно значущих проблем, а також набору засобів їх розв'язання.

Висновки. Метаяпредметними результатами навчання мають бути: оволодіння навичками самостійного здобуття знань, організації навчальної діяльності, постановки цілей, планування, самоконтролю й оцінки результатів своєї діяльності, уміння передбачати можливі результати своїх дій; розуміння відмінностей між вихідними фактами й гіпотезами для їх пояснення, теоретичними моделями й реальними об'єктами, оволодіння універсальними навчальними діями на прикладах гіпотез для пояснення відомих фактів і експериментальної перевірки висунутих гіпотез, розробки теоретичних моделей процесів або явищ; формування вмінь сприймати, переробляти й передавати інформацію у словесних, образних, символічних формах, аналізувати й переробляти здобуту інформацію відповідно до поставлених завдань, виокремлювати основний зміст прочитаного тексту, знаходити в ньому відповіді на поставлені питання й викладати його; набуття досвіду самостійного пошуку, аналізу й відбору інформації з використанням різних джерел і нових інформаційних технологій для вирішення пізнавальних завдань; розвиток монологічного й діалогічного мовлення, уміння висловлювати свої думки й здатність чути співрозмовника, розуміти його погляди, визнавати право іншої людини на іншу думку; освоєння прийомів дій у нестандартних ситуаціях, оволодіння евристичними методами й методами розв'язання проблем; формування вмінь працювати в групі з виконанням різних соціальних ролей, викладати й обстоювати свої погляди й переконання, вести дискусію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Слостенін В. А. Общая педагогика : [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений : в 2-х ч.] / [Слостенін В. А., Исаев И. Ф., Шиянов Е. Н.]. – М. : ВЛАДОС, 2003. – Ч. 1. – 288 с.
2. Хуторской А. В. Современная дидактика : [учеб. пособ.] / А. В. Хуторской. – М. : Высш. шк., 2007. – 639 с.
3. Байбара Т. М. Я і Україна : [підручник для 3 кл.] / Т. М. Байбара, Н. М. Бібік. – К. : Форум, 2004. – 176 с.
4. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс] / [затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/images/files/doshkilna-cerednya/serednya/derzh-standart/post_derzh_stan.doc.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Slotionin V. A. Obshchaya pedagogika [Fundamental Pedagogics] : [ucheb. posob. dlia stud. vyssh. учеб. zavedenii : v 2-kh ch.] / [Slotionin V. A., Isaev I. F., Shyianov E. N.]. – M. : VLADOS, 2003. – Ch. 1. – 288 s.

2. Khutorskoi A. V. Sovremennaiia didaktika [Modern Didactics] : [ucheb. posob.] / A. V. Khutorskoi. – M. : Vyssh. shk., 2007. – 639 s.
3. Baibara T. M. Ya i Ukraina [Me and Ukraine] : [pidruchnyk dlia 3 kl.] / T. M. Baibara, N. M. Bibik. – K. : Forum, 2004. – 176 s.
4. Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi zagal'noi osvity [The State Standard of the Fundamental and Complete Basic Education] [Electronnyi resurs] / [zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 lystopada 2011 r. № 1392]. – Rezhym dostupu : http://www.mon.gov.ua/images/files/doshkilna-cerednya/serednya/derzhstandart/post_derzh_stan.doc.

Матеріал надійшов до редакції 14.02. 2013 р.

Васьковская Г. О. Метапредметный подход в процессе формирования систем знаний о человеке у старшеклассников.

В статье рассмотрена актуальность проблемы реализации метапредметного подхода в процессе формирования системы знаний о человеке. Исследованы потенциальные возможности знаний о человеке для подготовки старшеклассников к самостоятельной жизни при условии реализации метапредметного подхода в содержании образования. Раскрыты некоторые дидактические условия метапредметного подхода к формированию системы знаний о человеке у учащихся старшей школы. Отмечается, что использование метапредметного подхода в современном учебном процессе позволяет реорганизовывать учебные курсы, включая современные вопросы, задачи и проблемы, в том числе значимые для молодежи. Благодаря этому учащиеся лучше будут понимать процессы становления научных и практических знаний.

Vaskivs'ka G. O. The Cross Disciplinary Approach in the Process of High School Pupils' Human Knowledge Formation.

The article considers the relevance of implementing the cross disciplinary approach in the formation of the system of knowledge about a man. The prospectives of knowledge about man are investigated to prepare high school students for independent living in the terms of the realization of the cross disciplinary approach in the educational content. It reveals some didactic conditions of the cross disciplinary approach to the high school pupils' system of knowledge about a man formation. It is noted that the use of the cross disciplinary approach in today's learning process enables to reorganize training courses, including contemporary issues, problems and topics meaningful for the young people. Due to this students can better understand the processes of the scientific and practical knowledge formation.